

un camp de dons que formen una xarxa simbòlica, en la qual ja no cal tornar a fer de la història pròpia quelcom de poetitzable, discurs clar però al cap i a la fi privat, compartit però solitari. Ara, l'amor que revesteix la paraula inicia un nou perquè: aquell que ha d'explicar, no la concordança d'un subjecte amb la seva història, sinó l'acord intersubjectiu; aquell acord que el fa universal. No es tracta ja d'un subjecte, sinó del subjecte, aquell que identifiquem amb la llei. Només amb un subjecte, definit com aquell capaç de donar dimensió universal a la paraula i fer-ne símbol, podem acostar-nos a l'ideal científic, tan precari en les ciències humanes.

Subjecte d'una universalització del camp simbòlic: aquest és l'ideal al qual dedica Lacan la segona part de Funció i camp de la paraula i del llenguatge.

Per raó de la paraula transformada en do, el subjecte "va més enllà d'allò que l'individu experimenta «subjectivament»"¹⁵ Hem vist amb les funcions de la paraula el concepte de dos parlants, dels quals un diu la veritat al davant d'un altre que la pot acceptar o no, segons la seva "bona voluntat" —és el que en diem enraonar—; però això no esgota el discurs humà. La donació de la veritat i la voluntat esperada en l'altre deixen la decisió en mans de l'amor. És el qui estima el qui porta al rang de veritat allò que diu l'altre. Salvar la paraula de l'altre és atorgar-li la confiança que en algun nivell, encara que m'estigui enredant,

¹⁵FC 265.

la veritat guia el que diu. No és que l'amor faci veure vertader allò que només val per fals, sinó que sempre té recurs per trobar en l'engany el fons de la veritat.

La paraula remet la seva consistència a una instància tercera, el control de la qual se li escapa. El subjecte s'estén fins allà on abasta la seva veritat, i aquesta va més enllà de tot allò que pot calcular sobre si. L'amor ens dóna una primera dimensió on allò que succeeix al subjecte no li vé de les seves concepcions sinó d'allò que l'afecta en allò que es parla. I allò que es parla defineix un camp d'intercanvis tan extens com aquell dins del qual alguna cosa es pot compartir.

El camp de la veritat en la paraula té una extensió de la qual no coneixem els límits; potser són infinits. Lacan suplementa el que diu sobre la dimensió de l'amor en la paraula amb unes observacions de Freud que al seu mateix autor li semblen enigmàtiques, fins i tot obscurantistes, però que, tot comptat i debatut, no fan sinó estendre el camp de l'acció de la paraula una mica més enllà del camp de l'observable; es tracta dels fets que han estat atribuïts generalment a una causa de transmissió telepàtica.

Freud s'adona que no solament no els pot considerar fets nuls, sinó que el treball de la psicoanàlisi participa de la mateixa dimensió que aquests fets semblen definir i l'aparició dels quals sembla fins i tot provocar. Si és així, vé a expressar-se Lacan, per què no pensar que comparteixen un camp de causalitat, que aquest camp és el definit per les funcions de la paraula i els seus efectes? Això fóra tant com dir que

la causalitat definida amb això és la del subjecte, més enllà del jo, és a dir del subjecte que hem considerat universalitzador.

La telepatia

Sota la denominació de telepatia, Freud va voler descriure uns fenòmens en els quals es demostraven certes ressonàncies en les xarxes comunicants de la paraula, i que semblaven demostrar una extensió potencialment infinita a les seves funcions.¹⁶ Aquesta dimensió, la ciència no la podia explicar amb cap teoria; per això era denominada transmissió telepàtica i hom l'atribuïa a forces ocultes o a principis innecessaris.

La pregunta de Freud és si no hem de comptar, havent notícia dels fets de l'ocultisme, amb un món més enllà del nostre, lluminós i serè, ordenat segons la llei que la ciència justifica. "L'ocultisme, diu Freud, assevera l'existència real d'aquelles 'coses entre el cel i terra, de les quals la nostra saviesa escolar no deixa ni imaginar'."¹⁷ La qüestió és aleshores la de si és possible, malgrat tot, una explicació dels fets ocultistes que no ens dirigeixi a un àmbit religiós,

¹⁶"Traum und Telepathie" (1922a); "Psychoanalyse und Telepathie" (1941d (1921)); "Einige Nachträge zum Ganzen der Traumdeutung", cap. C (1925i); "Somni i ocultisme", dins la Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, lliçó 30a (1933a (1932)).

¹⁷S. FREUD, Neue Folge der Vorlesungen (1933a (1932)), trad. cat. pàg. 226.

sinó que es mantingui dins de les condicions de veritat de la ciència.

"Anomenem telepatia, diu Freud, el presumpte fet que un esdeveniment que succeeix en un moment determinat, gairebé de forma simultània és percebut en la consciència d'una persona espacialment allunyada, sense que els camins de la comunicació coneguts per nosaltres hi hagin participat."¹⁸ L'estat de son sembla particularment apropiat a la recepció d'aquests missatges, que convertirien l'aparell psíquic en una mena d'aparell receptor.

L'examen dels suposats fenòmens telepàtics porta Freud a classificar-los en tres categories: connexions lingüístiques, fets o anticipacions de fet referits al desig, i una resta per a la qual caldria suposar l'existència efectiva d'una transmissió "telepàtica" de la paraula. Res d'això no impedeix a Freud de considerar que l'explicació haurà de ser científica: "crec que no es demostra cap gran confiança plena en la ciència si no se la creu capaç de poder acollir i afaïonar allò que en les declaracions ocultistes es posa en relleu com a vertader."¹⁹ La ciència, d'una manera o d'una altra, ha de poder donar coherència al fet que un acte psíquic d'una persona estimuli un acte psíquic d'una altra persona, i això a distància. Salvant la distància entre l'acció i l'efecte hi hauria d'haver algun tipus de vehicle, tal com ho fa el telèfon, on una veu és transformada en corrent elèctric,

¹⁸Ibid., pàg. 231.

¹⁹Ibid., pàg. 247.

el qual és de nou transformat en veu a la recepció.

No sabem, vé a dir Freud, quina fóra la natura d'aquest vehicle, ni quines les seves transformacions necessàries. Però una hipòtesi sí que és possible: això que coneixem com a fets telepàtics avui, i per a la qual cosa no trobem explicació racional, fou la forma d'enteniment corrent en èpoques primitives; "(...) en el transcurs del desenvolupament filogenètic ha estat relegat per donar pas a un mètode millor de comunicació, amb ajuda de signes enregistrats amb els òrgans sensorials."²⁰ La hipòtesi de Freud sobre la comunicació és doncs que nosaltres n'hem perdut una dimensió a causa de la instauració de la paraula i de l'existència de les llengües; d'aqueixa dimensió no en coneixem les lleis, o les hem oblidat. Si això és així, afegeix Freud d'acord amb la seva concepció de la infantesa com a especialment "inconscient", aquesta hipòtesi s'hauria de provar especialment en la vida psíquica dels nens. De moment fa valer com a prova el fet que els nens petits sovint suposen que sos pares coneixen tots els seus pensaments.

I precisament, un dels casos que Freud esmenta, al qual Lacan fa referència, correspon a un infant:

Fa poc, una senyora digna de confiança, Dorothy Burlingham, en l'article Kinderanalyse und Mutter (1932), ha comunicat observacions que si es poden ratificar posaran definitivament fi al dubte que encara resta en la

²⁰Ibid., pàg. 247.

realitat de la transferència de pensament. Aprofita la situació, freqüent, en què mare i fill es troben simultàniament en anàlisi i, partint d'això, relata esdeveniments curiosos com el següent: un dia, la mare, en la seva sessió d'anàlisi, fa referència a una peça d'or que tingué un paper determinat en les seves escenes d'infantesa. Després d'haver arribat a casa, vingué a la seva cambra el seu fill, d'uns deu anys, se li acostà i li donà una peça d'or dient que la hi guardés. Li pregunta tota sorpresa d'on l'ha tret. El fill l'obtingué el dia de l'aniversari, però això ja havia passat feia mesos, i no hi havia cap motiu perquè el nen se'n recordés precisament ara. La mare informa l'analista del nen de la coincidència, i li prega que investigui en ell l'argumentació d'aquella acció. Però l'anàlisi de l'infant no aporta explicacions; l'acció, aquell dia, s'havia introduït en la vida de l'infant com un cos estrany. Unes setmanes més tard, la mare seia a l'escriptori per escriure una anotació sobre la vivència narrada, cosa que li havia estat demanada. El minyó hi anà i li demanà la peça d'or; se la volia endur a la seva sessió d'anàlisi per ensenyar-la. De nou l'anàlisi de l'infant no pot descobrir cap accés a aquest desig.²¹

Aquest cas porta a pensar que, en l'avinentesa, el subjecte mare és parcialment en l'infant; la prova n'és

²¹Ibid., pàg. 248.

l'observació que el fet s'havia "introduït en la vida de l'infant com un cos estrany". En aquest cas, el subjecte actua de manera visible fora del camp restringit del seu jo.²² En definitiva, el subjecte no el podríem localitzar en el camp definit per tot allò que es parla sinó al preu d'una exhaustió infinita de totes i cadascuna de les seves possibilitats.

Però podem intentar, de la mà de Lacan, una altra operació: aquella que consisteix a exhaurir les funcions de la paraula, no en extensió, sinó més científicament, en intensió, gràcies a les construccions de la lingüística estructural.

El camp del llenguatge

Fins aquí hem seguit Lacan en la fenomenologia de les funcions de la paraula que presenta a la primera part de "Funció i camp de la paraula i del llenguatge". La seva conclusió ens porta ara a una nova temàtica, més a prop de la ciència, i que parteix d'un concepte ben establert en les ciències físico-naturals, el de camp. En efecte, la física moderna ha avançat sobre la base de l'existència d'uns camps, la llei complerta dels quals es pot donar amb un conjunt finit de fórmules.²³ Doncs bé, per a Lacan és possible d'establir les bases d'un camp propi als fenòmens psíquics: és el camp de la paraula, a partir de considerar-la per intensió com a

²²A això respon en primera aproximació el terme tècnic d'acting out utilitzat en aquest context per Lacan.

²³Cf. A. EINSTEIN i L. INFELD, The Evolution of Physics (1938), cap. III; R. FEYNMAN, The Character of Physical Law (1965).

llenguatge, gràcies a la llei bàsica, avançada pels estoics i construïda per Ferdinand de Saussure, que diferencia el significat del significat.

El llenguatge com a camp hauria de tenir les característiques que té per exemple el camp gravitatori o electromagnètic (sense que això suposi cap analogia material). Un camp no té límits; la força de l'acció a distància pot disminuir o augmentar, però no té solucions de continuïtat. Un camp també respon a la idea segons la qual la ciència estableix les lleis del com sense ocupar-se del perquè. Es tracta de fer que el fenomen sigui matematzable²⁴ perquè passi a la ciència; la qüestió de la vertadera natura de la força que entra en acció no es planteja. De manera anàloga, Lacan presenta una mateixa desubstancialització, no direm de la telepatia, sinó del camp propi del subjecte. No tindrà en principi una forma matemàtica per l'estil de les ciències físiques; però no s'exclou que a partir de la primera fórmula que parteix el significat pel significat no es pugui arribar a donar-ne un model matemàtic.²⁵

²⁶ L'"omnipresència del discurs humà" potser no la sabem donar perquè ens entestem a fer amb els éssers humans el

²⁴"Le rôle des mathématiques dans la Physique contemporaine dépasse donc singulièrement la simple description géométrique. Le mathématisme est non plus descriptif mais formateur. La science de la réalité ne se contente plus du comment phénoménologique; elle cherche le pourquoi mathématique." G. BACHELARD, La formation de l'esprit scientifique (1938), pàg. 5.

²⁵Si més no, la teoria de conjunts, més concretament la topologia, és una matemàtica que no necessita la mesura.

²⁶FC 265.

mateix que els savis de l'època precientífica: volem comprendre què sent, què experimenta l'altre subjecte, o aquella partícula, per calcular la seva reacció. Freud va introduir la possibilitat de deixar de pensar des d'una posició dual així, per descriure el camp que es fa tercer als dos que enraonen, és a dir: el camp del llenguatge, lloc de veritat per al subjecte.

III. EL LENGUATGE

Capítol 1
DE LA PARAULA AL LLENGUATGE

Si la psychanalyse peut devenir une science (...),
et si elle ne doit pas dégénérer dans sa technique
(...), nous devons retrouver le sens de son
expérience.

FC 267

Allò que defineix la paraula és el seu poder; primer de tot, el de constituir el subjecte com la seva història. Però aquesta definició, i encara que sembli una paradoxa, no dóna el límit de la paraula, perquè amb l'amor és possible la creació d'una nova necessitat històrica a partir de la qual el passat es rehistorifica segons un projecte d'avenir que prové de l'eternització del present. En aquest punt podem parlar de transcendència de la paraula, en el sentit que produeix un pas més enllà d'ella mateixa, des de la historització cap a la història efectiva, des del pacte de la creença cap al futur de

la promesa en el do de l'amor.

Però aquí hem de canviar la nostra perspectiva, perquè com més es mostra la paraula en el poder que en dóna l'essència, més palesa es fa també la insuficiència d'un camp delimitat pel concepte de la seva força recapituladora. L'amor, en el qual hem vist l'excel·lència de l'acció de la paraula, és creació; i la primera de les seves creacions és la d'una nova necessitat, la del símbol. El resultat de tot el treball de reconduir la paraula a la seva capacitat de fer del temps l'ésser és que ens trobem foragitats de la dimensió de la seva acció i ens veiem adreçats a la temporalitat recursiva, la de l'etern retorn; dit en termes científics, a la sincronia. La paraula porta amb ella la necessitat d'arrençar-se de les dimensions del temps i de l'espai, i d'esdevenir més d'allò que es diu. Si volem dir amb el poeta que la paraula és allò que "d'home a home va i ve", haurem d'afegir que aquell qui va definir aquesta comunicació no l'atribuí a la paraula sola, sinó al cant,¹ és a dir la paraula alada, feta do immortal, atemporalitzada per les formes de la lírica.

Podríem resumir el que direm en aquesta segona part amb un punt del programa lacanià: mentre que la paraula desplega la possibilitat del subjecte fins a una identificació amb la seva història, el llenguatge s'estableix com el camp de la necessitat en què es fonamenta la veritat del subjecte. Al final d'aquesta segona part, el subjecte apareixerà com una

¹C. RIBA, Segon llibre d'estances (1920-30), 8.

escisió entre, d'un costat, una veritat històrica de la qual se n'ha de fer autor (l'inconscient vol dir que en certs punts encara no ho era) i, de l'altre, la veritat com a trans-històrica, fonament sincrònic de l'existència humana. Mentre que en el terreny de la història el subjecte és el punt de partença, en el camp del llenguatge el subjecte serà el punt d'arribada. Premissa en un cas, deducció en un altre, en l'encreuament que permet aquesta contraposició trobarem allò que fa la cura.

El gra de veritat

Lacan busca el principi del que es desenvolupa en una psicoanàlisi en la paraula que serveix de vehicle a la manifestació de les necessitats del subjecte, i això perquè aquestes necessitats apel·len més lluny que el pur camp de la resposta activa: el subjecte és en la necessitat, afegida a la primera, de dir-les. Caldrà examinar a partir d'aquí si el camp que obre aquest desbordament del registre de les necessitats és el mateix que anunciàvem amb la idea d'una nova necessitat, la simbòlica.

El 1953, precisament amb la distinció de la funció de la paraula i del camp del llenguatge, Jacques Lacan es va proposar de donar una fonamentació actual a allò que Sigmund Freud havia estat buscant al llarg de la seva obra, en les diverses formulacions del concepte de pulsio com a base de la psicoanàlisi. Així com Freud exigí primer de tot a la seva

teoria que respongués a les premisses del cientisme de l'escola de Helmholtz en la qual s'havia format, o buscà en acabat el rigor de l'evolucionisme darwinià (el concepte de pulsio de mort n'és el darrer avatar), Lacan intenta una confluència de la psicoanàlisi amb les teories del subjecte que li eren contemporànies, en particular amb Claude Lévi-Strauss i la seva teoria estructuralista.

Del que es tracta per a Lacan és d'operar de manera freudiana en el desenvolupament mateix de la teoria psicoanalítica. No és el cas d'imitar Freud, ni tampoc de simplement adaptar la psicoanàlisi a unes ciències o sabers més nous, establint un pacte de compromís o de dependència amb els qui estan millor situats en el món científic que la psicoanàlisi; del que es tracta és d'una renovació de l'experiència psicoanalítica. I aquesta renovació exigeix, en el món d'avui, fer la prova de fins a quin punt és possible d'incloure la psicoanàlisi dins del camp de les ciències.

Es el cas, en efecte, que la torxa de la veritat no la porta avui pel món el filòsof mestre d'escola, ni el moralista que dóna la prova de la seva teoria amb la seva pròpia conducta, ni l'activista polític que testimonia una autenticitat revolucionària. Avui, la veritat tendeix a ser científica, és a dir anònima, sostinguda només per un sistema de transmissió matemàtica. Quin pot ser el registre de la veritat per al subjecte de què es tracta en la psicoanàlisi?

En aquesta avinentesa cal no oblidar aquí que el registre de la veritat d'allò que es desenvolupa en una anàlisi no pot residir ni el de la capacitat d'intel·lecció de l'analista ni

el de l'experiència viscuda de l'analitzat, encara que no hi siguin exclosos. En tal cas, el psicoanalista no fóra diferent de qualsevol altre interlocutor del subjecte; i la psicoanàlisi no es distingiria de les altres vivències del subjecte. La psicoanàlisi s'exclou de la psicologia, on és bàsica la recuperació del subjecte en la capacitat de resposta més o menys intel·ligent o en la mesura de la sensibilitat. La psicologia com a tal és estrangera a l'experiència psicoanalítica; el coneixement de la sensibilitat, de les reaccions, de les capacitats o dels gustos del subjecte en anàlisi no compten per al treball que hi fa. La construcció subjectiva de la psicoanàlisi no es basa ni en la capacitat de comprensió ni en la sensibilitat de sentiment, sinó en la possibilitat de la certesa sostinguda per una instància tercera, aquella que pot acostar al màxim la paraula a la seva definició de logos pur, aquell que es posa de manifest en l'oposició de presència i absència, en la problemàtica platònica entre l'U i l'Ésser del Parmènides, o en la que causa les paradoxes de la matemàtica moderna.

En efecte, l'analista no pretèn representar la psicoanàlisi a base de posar-se a enregistrar segons una dimensió de saber constituït tot allò que el subjecte diu com a reflexió sobre la seva experiència viscuda. No es tracta de cap manera de desfer el mirall en què l'analitzant veu com vinguts de fora els seus propis esdeveniments i de retornar-lo així a una veritat primigènia; això exigiria un saber etern. El psicoanalista només representa la capacitat de dir-ho tot, ensems amb la promesa d'un sentit. El psicoanalista crea unes

"grans esperances", però les crea perquè ja hi són abans que ell arribi; només —però tant com això— li cal despertar-les. El psicoanalista més se separa que no pas s'acosta al seu analitzant, més perd i oblida que no guarda i reté allò que escolta. Fa una feina en negatiu, com deia Freud, citant Leonardo, per via di levare.² En efecte, si el psicoanalista fa alguna cosa, és llevar els obstacles perquè el pacient trobi, en les seves pròpies associacions, a partir de la raó de l'inconscient, l'engruna de veritat que li pertoca.

Això significa que el psicoanalista ha de saber quina és aqueixa raó, de manera genèrica i no particularitzada; la qual cosa és tant com dir que cal un suport racional a aqueixa posició que anomenem negativa. El psicoanalista fa la reserva de deixar només com a part de la realitat, comú a tota "projecció exterior" i a la situació psicoanalítica, aquella que la paraula porta i que porta a la paraula.

Però a partir d'aquesta posició ens trobaríem ràpidament en un atzucac. No hi ha res en la paraula que no sigui la paraula, i la situació descrita així ens deixaria en una situació sense altra veritat que el lliscament infinit d'una historització inacabable. Ara bé, si la psicoanàlisi existeix és perquè proposa una nova dimensió que, sense sortir de la clausura de la paraula, promet un registre de veritat que preserva un altre escenari, aquell que fa existir les

²"La pintura, diu Leonardo, treballa per via di porre (...) l'escultura procedeix per via di levare, perquè lleva de la pedra tot allò que recobreix les formes de l'estàtua continguda en ella. (...) La teràpia analítica (...) no vol afegir ni introduir res de nou, sinó restar, treure." S. FREUD, "Über Psychotherapie" (1905a(1904)), SFOC 7, pàg. 250.

relacions socials, la humanitat mateixa com a espècie, que té com a diferència la de sostenir-se amb les formes d'un comerç simbòlic. Freud va definir aqueixa dimensió amb el terme de pulsio; Lacan, com veurem, la precisa amb la institució del camp del llenguatge.

Cal doncs no confondre el fonament real de la psicoanàlisi amb la realitat d'una situació entre dues persones. Una confusió així, diu Lacan, ens faria caure, si la portéssim al límit, en el materialisme gruixut d'aquells qui "arrenquen totes les coses de la regió del cel i de l'invisible per arrossegar-les cap a la terra, estrenyent, al peu de la lletra, en les seves mans, pedres i roures: i en efecte, és lligant-se a tot allò que pertany a aquest gènere que afirmen, amb tota la seva força, que només existeix allò que es presta a ser abastat i a tenir-ne contacte".³

Allò real de la ciència no és la dada primera, sinó un resultat construït. La psicoanàlisi té les construccions conceptuals de Freud. Lacan es proposava, el 1953, de recuperar, d'aqueixes construccions, la seva figura de logos; ara bé, la recuperació no es pot fer en la innocència d'un cel blanc d'idees eternes; la nova presència s'ha de fer en els termes que tenen vigència en l'actual. Es tracta, per dir-ho així, d'una tasca de traducció a uns termes intel·ligibles en l'actual.

El real, més que materialitat crua, experiència temporal del concepte i efecte de construcció lògica, es transmuta en

³PLATÓ, Sofista, 246 a.

"gra de veritat".⁴ Amb l'aplicació d'un treball, el contingut de l'obra de Freud, tal com en el temps del seu concepte va ser creat, es pot entendre; potser també es pugui traslladar la seva veritat a un altre context de ciència i de pensament. Amb això hi ha un risc: el de desvirtuar l'obra original; però sense aquest risc no es pot esperar la reproducció dels efectes buscats per allò que va ser la pràctica, perduda per sempre més, de Sigmund Freud. Aquí, risc i esperança són les dues cares d'un mateix propòsit. El risc de Lacan va ser de traduir el concepte freudià als termes en què una comprensió futura és esperable. Es tracta de rehistorificar el concepte segons un projecte d'avenir que prové, sí, també, de l'eternització del present, el present del pacte amb Freud.

Ara examinarem de quina manera Lacan s'encarregava de recollir el "gra de veritat" de l'obra de Freud i de donar-se el risc del seminari; també de quina manera feia que el boll que se'n desprenia creés l'esperança que es tractava del mateix real.

La significança del somni: el desig

"Tractem el somni com si fos un text sagrat"⁵: amb aquesta frase resumeix Freud les adquisicions de la seva

⁴FC 267.

⁵S. FREUD, Die Traumdeutung (1900a(1899)), SFOC 5, pàg. 508; trad. La interpretació dels somnis, 1984, vol II, pàg. 248.

Traumdeutung, clau dels somnis i teoria de la seva significació. Aquesta frase dóna també la primera regla per a interpretar-los. El que compta d'un somni és la seva transcripció, a partir de la premissa que tot val com a escriptura: inscripció, escriptura, ratllat, dubte, afegit, marge, espai en blanc, rectificació... Tot això, sense excepció, és integrat al text del somni. La connexió entre els pensaments onírics es presenta igual com la que hi ha entre les lletres, "igual com una A escrita darrera d'una B, que formen una síl·laba i que ha de ser pronunciada com AB".⁶ Doncs bé, en aquesta forma d'escriptura podem trobar-hi ja un primer element del que pot ser el model d'un llenguatge per a la psicoanàlisi.

La forma d'expressió del somni es presenta més simple en els somnis dels infants: allò que cal dir, un desig, és dit amb la més gran simplicitat. "Els somnis dels nens petits són correntment simples acompliments de desig (...) no presenten cap enigma."⁷ El mitjà d'expressió mateix del somni —imatges, sons, paraules, etc.— satisfà el desig que s'hi expressa; un nen que somia que menja cireres se satisfà igual que si se les mengés de debò. En els nens petits, aquesta expressió, i la satisfacció que se n'obté, és doncs més directa que en els adults.

En el cas dels adults, aqueixa "ideografia primordial"⁸

⁶Ibid., SFOC 4, pàg. 257; trad. cat., vol. I, pàg. 273.

⁷Ibid., SFOC 4, pàg. 146; trad. cat., vol. I, pàg. 148.

⁸FC 267.